

Karina Banasik, Zuzanna Zbróg
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Nauczyciel XXI wieku – o kontekstach edukacji międzykulturowej

Teacher of the 21st Century. The Intercultural Education Contexts

Streszczenie: Stale postępujący proces integracji europejskiej, otwarte granice i wzmożona migracja ludności sprawiają, że w Europie nasilają się kontakty z ludźmi innych narodowości, wierzeń, kultur. Ta sytuacja pozwala przypuszczać, że zwiększy się zapotrzebowanie społeczne na opracowania dotyczące zróżnicowania kulturowego, a zwłaszcza na te obejmujące edukację mającą na celu ułatwianie integracji społeczno-kulturowej społeczeństw. Niezbędna jest zatem edukacja bazująca na ideologii międzykulturowości. Staje się ona swoistym modelem działalności społecznej, kulturalnej i oświatowej zorientowanym na wzajemne poznawanie, rozumienie i wzbogacanie kultur. Jej kluczową cechą jest otwarcie na Innych / Obcych i ich problemy. Efektem tak rozumianej edukacji ma więc być dynamizacja społeczno-kulturowa poszczególnych grup, integracja, ale z zachowaniem własnej odrębności i własnych wizji rozwoju. Szkoła zorientowana na wielokulturowość stawia przed nauczycielem nowe wymagania. Dotyczą one między innymi kompetencji międzykulturowych. Pojęcie to w odniesieniu do umiejętności zachowania się w środowisku międzykulturowym zastępowane jest pojęciem kompetencji transkulturowej, interkulturowej, międzykulturowej kompetencji komunikacyjnej czy wrażliwości międzykulturowej. Istotne jest również kształcenie nauczycieli w kierunku przygotowywania kompetencji międzykulturowych u uczniów. Wymaga to od nich zarówno odpowiedniej wiedzy, jak i adekwatnych zachowań. Dlatego tak duża odpowiedzialność w zakresie promowania badania odmiennych kultur spoczywa na nauczycielach (także akademickich). Ich postawy wobec zagadnień wielokulturowości i wychowania dla szeroko rozumianego dialogu międzykulturowego i integracji mają duże znaczenia w funkcjonowaniu szkoły XXI wieku.

Słowa kluczowe: międzykulturowość, edukacja międzykulturowa, kompetencje międzykulturowe nauczyciela

Abstract: The continual progress of European integration, the open borders and the increased migration of the population make the contacts with people of other nationalities, beliefs and cultures more intense. This situation suggests that there will be increased social demand for cultural diversity, and especially for those that include education to facilitate socio-cultural integration of societies. There is an education based on interculturalism. It becomes a model of social, cultural and educational activity, oriented on mutual understanding, understanding and enrichment of cultures. Its key feature is the opening of the Other / Aliens and their problems. As a result of such education, the socio-cultural dynamics of particular groups is to be integrated, mutual integration, but with the preservation of one's own distinctness and development visions. A multicultural school puts new demands on the teacher. They concern, among others, intercultural competence. The concept of intercultural competence is replaced by the concept of transcultural competence, intercultural competence, intercultural communication competencies and intercultural sensitivity. It is also important to train teachers in the development of intercultural competencies in the pupils. This requires adequate knowledge and adequate behavior. That is why teachers play such a big role. Their attitudes towards the issues of multiculturalism and education for the broadly understood intercultural dialogue and integration have significant implications for the functioning of the 21st century school.

Keywords: intercultural, intercultural education, intercultural competence of the teacher

Człowiek i kultura najlepiej egzystują w sytuacji różnicowania i ustawicznego spotkania z innym człowiekiem, gdyż tylko w takich warunkach mogą się rozwijać.
(Nikitorowicz, 2010, s. 179)

Wprowadzenie

Przygotowanie młodego pokolenia do życia w czasach współczesnych wymaga specjalnych starań edukacyjnych umożliwiających zarówno ludziom młodym, jak i dorosłym świadome funkcjonowanie w warunkach wielokulturowości. Postępujący proces integracji europejskiej, otwarte granice i wzmożona migracja ludności sprawiają, że stajemy się tego coraz bardziej świadomi. W związku

z tym w Europie nasilają się kontakty z ludźmi innych narodowości, wierzeń, kultur. Ta perspektywa pozwala przypuszczać, że zwiększy się zapotrzebowanie społeczne na opracowania dotyczące zróżnicowania kulturowego, a zwłaszcza na te obejmujące edukację mającą na celu ułatwienie integracji społeczno-kulturowej społeczeństw oraz wspieranie ludzi w radzeniu sobie z odkrywaniem różnic (Grzybowski, 2008, s. 9). Ważną rolę w realizacji tego zadania odgrywa nauczyciel. Istotą jego profesji jest „nieustanne uczenie się na podstawie codziennego doświadczenia w relacjach z Innym, we wspólnotach uczących się (studentów i nauczycieli, uczniów i nauczycieli), negocjowania znaczeń nadawanych tym doświadczeniom, dostrzegania granic i działania na obrzeżach, radzenia sobie ze sprzecznymi oczekiwaniami. Uczenie się w relacjach z Innym przejawia się we wszystkich wymiarach życia społecznego nauczyciela, trwa przez całe życie” (Szczyrek-Boruta, 2013, s. 13). Dlatego tak ważna staje się w dzisiejszych czasach edukacja międzykulturowa. Nauki społeczne nadały bowiem kulturze bardzo szeroki sens, ustanawiając ją „platformą społecznego kontaktu” (Szczepański, 1970, s. 74). Ukierunkowuje ona działania ludzkie, nadając im głębsze znaczenie. Tworząc kulturę, jednostki zawierają różnego rodzaju relacje, zapożyczają od siebie wiele elementów (mniej lub bardziej świadomie). Kontakty międzykulturowe stają się tym samym jedną z kategorii edukacyjnych (Nikitorowicz, 2013, s. 13).

Edukacja w dobie zmian społecznych i kulturowych

Postępujące procesy globalizacji występujące we współczesnym świecie wzbudzają liczne kontrowersje. Można w tym kontekście przedstawić przynajmniej dwa sprzeczne stanowiska. Pierwsze z nich zakłada, że globalizacja związana jest ze wzrastającą współzależnością różnych regionów świata, a także społeczeństw, narodów, państw czy społeczności lokalnych. Wskazuje się, że w społeczeństwie globalnym wzrasta wrażliwość na różnice i w związku z tym postępuje równoprawnienie narodów i kultur. W rezultacie świat staje się w coraz większym stopniu wielokulturowy – w pozytywnym rozumieniu współistnienia odmienności (Jasikowska, Pająk-Ważna, Klarenbach, 2015, s. 17–18, 24–25). Zróżnicowanie kulturowe związane jest bowiem z koegzystencją kultur w ramach demokratycznych państw, które preferują takie wartości jak: wolność, równość, autonomia, tolerancja dla odmienności, szacunek dla indywidualizmu.

Zwolennicy drugiego stanowiska zaznaczają, że globalizacja stanowi jedną z form ekspansji dominacji i zależności, której istotą jest polityczne, kulturowe i ekonomiczne podporządkowanie normatywnemu centrum (Melosik, 2007,

s. 11). W kontekście tych problemów rozważania o edukacji są bardzo ważne dla nauczycieli zaangażowanych w prowadzenie praktycznych działań znanych pod nazwą edukacji międzykulturowej, które – jak wynika z badań, na które powołuje się Nikitorowicz (2010, s. 188–189), powinny bazować na współpracy i współdziałaniu na zasadach partnerskich z położeniem akcentu na niwelowanie napięć i konfliktów oraz wyrównywanie szans mniejszości i grup. Kontakt z innością wymaga bowiem przejścia od zdziwienia innością, lęku przed życiem obok innych do zauważania innej kultury, podejmowania prób zrozumienia jej i wysiłku dialogu.

Nie ulega wątpliwości, że problematyka kształtowania społeczeństwa wielokulturowego odnosi się także do polskiej rzeczywistości, mimo iż mamy świadomość, że jesteśmy narodem stosunkowo mało różnorodnym na tle innych, zwłaszcza zachodnioeuropejskich państw. Jednak stale rosnące liczba i zróżnicowanie kanałów przepływu informacji będą powodować z jednej strony przenikanie kultur, z drugiej zaś stwarzać okazje do ich poznania i oswojenia. Obecność Polski w Unii Europejskiej spowodowała przecież ruchy migracyjne zarówno z naszego kraju do innych państw unijnych, jak i zwiększyła napływ do Polski ludności z innych rejonów świata, zwłaszcza zza wschodniej granicy. Coraz liczniejsze grupy Ukraińców, a także Ormian, Bułgarów, Wietnamczyków na stałe zadomowiły się w Polsce. Sytuacja taka „wymusza potrzebę większego niż dotychczas zainteresowania się edukacją wielokulturową i bezpośrednio z nią związaną tolerancją” (Żegnałek, 2011, s. 590). Idea tolerancji i szacunku dla inności staje się w tym kontekście jedną z najistotniejszych wartości wychowawczych i edukacyjnych, ponieważ perspektywa społeczeństwa wielokulturowego, choćby z racji uwarunkowań polskiej demografii, jest nieunikniona. Zatem, idąc śladem rozważań Jerzego Nikitorowicza (2010, s. 180), wielokulturowość należy uznać za fakt i jednocześnie za zadanie związane przede wszystkim z tłumieniem „nacjonalizmów, fanatyzmów, ksenofobii, megalomanii, ujawniającej się agresji, dyskryminacji, terroryzmu itp.”.

Współcześnie istnieje kilka problemów mających wpływ na edukację wielokulturową. Jednym z nich jest pamięć o negatywnych doświadczeniach historycznych, takich jak wojny. Nierzadko wypaczony obraz historii kształtuje postawy kolejnych pokoleń. Nawet współcześnie w państwach pielęgnujących pokój w przekazie edukacyjnym silniej akcentowane są historyczne wydarzenia militarne, konflikty zbrojne niż zasługi i osiągnięcia w różnych dziedzinach życia. W tej sytuacji powinnością edukacji jest wskazywanie fałszu w obrazie dziejów, stereotypów i wypaczonych przekazów odnoszących się do ludzi innych narodowości,

religii, wyznań czy kultur. Edukacja powinna proponować w zamian obiektywne i pozytywny program wiedzy o Innych, o różnych kulturach, a jednocześnie o wspólnych wartościach i możliwościach, co zwiększy szanse na życie w wielokulturowym świecie (Lewowicki, 2013, s. 26).

Inną ważną kwestią są sprawy religijne. Przesłania różnych wyznań koncentrują się na wartościach znajdujących powszechną aprobatę. Mimo iż różne wyznania mogą uznawać tego samego Boga, zdarza się, iż między ich przedstawicielami wybuchają wojny na tle religijnym, zdarza się przemoc, a nawet terroryzm. Ponieważ duża liczba religii ma swoje instytucjonalne formy zorganizowania, a już od czasów starożytnych ważni przedstawiciele Kościołów ubiegali się o władzę, chcąc tym samym konkurować z władzą świecką, edukacja w różnych państwach często wzmacnia podziały, utrzymując przekaz prawdziwości jednego wyznania – dominującego na danym obszarze. Pomija się przy tym wiedzę o innych religiach, rzadko porusza się sprawy tolerancji i prawo ludzi do wyznania wybranej religii. Oświata przeważnie włącza się do wspierania głównego nurtu religijnego. Pojawia się podział na „my” i „oni”, „nasi” i „obcy”, i w związku z tym powstaje kolejne pole do konfliktów (Błęszyńska, Rodziewicz, 2002, s. 35). Edukacja zatem powinna podtrzymywać własną tradycję religijną, nie przekreślając przy tym innych nurtów.

W dzisiejszych czasach zauważalny jest również kryzys finansowy powodujący lawinę żądań naruszających integrację. W trudnych sytuacjach wzmaga się tendencja dezintegracyjna. Przykładem może być chęć wyjścia z Unii Europejskiej czy chęć tworzenia nowych państw. Bogaci Katalończycy chcą się usamodzielnic i odłączyć od Hiszpanii, a Szkocja zgłasza chęć oderwania się od Wielkiej Brytanii. W Belgii Flamandowie i Walonowie również chcieliby stworzyć odrębne państwo. Takich przykładów jest bardzo wiele. Fala separatyzmów nasila się, odradzają się nacjonalizmy, kształtuje atmosfera zachęcająca do dezintegracji. Negatywne emocje przesłaniają dokonania zintegrowanej Europy. Zamiast wspólnego działania górę biorą wyobrażenia o przyszłości znacznie oderwane od realiów, a wielki optymizm przechodzi w pesymizm i zachowania destrukcyjne. W tej sytuacji edukacja powinna pokazywać przebieg zachowań społecznych, pomagać w analizie znanych rezultatów i uczyć racjonalnego przewidywania skutków różnych wydarzeń (Lewowicki, 2013, s. 31).

To trudne do wykonania, ale konieczne zadania edukacji. To w niej należy pokładać nadzieję, w sytuacji gdy trudno liczyć na to, że korzystne zmiany nastąpią za sprawą polityki czy wpływu znaczących grup społecznych (Lewowicki, 2013, s. 31).

Edukacja międzykulturowa – paradygmat współistnienia

Jak podaje Przemysław Grzybowski (2008, s. 30), wyrażenie „międzykulturowość” pojawiło się pierwszy raz w latach 70. XX wieku w Stanach Zjednoczonych. Oznaczało nawiązywanie trwałych, dynamicznych interakcji pomiędzy nośicielami cech innych kultur, w sytuacji gdy jedna ze stron relacji to migranci. W Europie określenie *interculturel* pojawiło się we Francji w 1975 roku i nawiązywało do problematyki szkolnej. W kolejnych latach termin ten był wykorzystywany do opisu sytuacji dysfunkcji i kryzysów związanych z migracjami oraz sferą działań socjalnych. Obecnie międzykulturowość rozumiana jest jako „dynamiczny stan społeczeństwa”, w odniesieniu do którego mówi się o pojawieniu się i trwaniu systematycznych relacji między jednostkami charakteryzującymi się odmienną tożsamością kulturową (Camilleri, 1985, s. 389).

Ostatnie lata przyniosły także inne spojrzenie na sprawy edukacji w społeczeństwach zróżnicowanych pod względem kulturowym. Bazująca na ideologii międzykulturowości edukacja staje się swoistym modelem działalności społecznej, kulturalnej i oświatowej, zorientowanym na wzajemne poznawanie, rozumienie i wzbogacanie kultur. Jej kluczową cechą jest otwarcie na Innych / Obcych i ich problemy. W odróżnieniu od edukacji wielokulturowej skupionej na asymilacji mniejszości poprzez jej podporządkowanie grupie dominującej skutkiem edukacji międzykulturowej ma być integracja i dynamizacja społeczno-kulturowa zróżnicowanych kręgów społecznych oparta na zbliżeniu jej członków (Grzybowski, 2008, s. 50). Ponadto edukacja ta powinna wspierać jednostki i grupy w kreowaniu procesu kształtowania tożsamości międzykulturowej (od tożsamości rodzinnej, lokalnej, parafialnej, etnicznej, regionalnej po narodową, państwową, kulturową do europejskiej, światowej, globalnej) za sprawą:

- poznania i zrozumienia siebie, własnego świata, kultury, ojczyzny prywatnej,
- przewycięzania tendencji do zamykania się w sferze własnych wartości, własnego kręgu kulturowego na rzecz zrozumienia innych, poszanowania dla różnic i traktowania kontaktów z nimi jako czynnik rozwojowy,
- wdrażania do zauważania i poznania Innego, kształtowania umiejętności współdziałania, ochrony przed zdeformowanym obrazem Innego,
- inspirowania do wymiany doświadczeń w realizacji programów edukacyjnych, działalności instytucjonalnej i społecznej (Nikitorowicz, 2009, s. 285).

Edukacja międzykulturowa stanowi zatem ogół wpływów i oddziaływań jednostek i grup, organizacji, instytucji, stowarzyszeń, związków sprzyjających takiemu rozwój ludzi, aby stawali się oni w pełni świadomymi członkami wszystkich otaczających ich wspólnot. Efektem tak rozumianej edukacji ma więc być dynamizacja społeczno-kulturowa poszczególnych grup, integracja, ale z zachowaniem własnej odrębności i własnych wizji rozwoju (Nikitorowicz, 2009, s. 293).

Edukacja międzykulturowa opiera się na paradygmacie „współlistnienia”. Zakłada on możliwość rozwoju obu stron w wyniku dokonujących się procesów wewnętrznych, negocjacji, dialogu, porozumienia, kooperacji oraz przywraca wiarę w wewnętrzną moc człowieka. Bycie „między” powstaje dzięki zauważeniu kogoś lub czegoś i formuje dialog z sobą i z Innym, nakłada przy tym na jednostkę przyjęcie normatywnych funkcji kultury, wykorzystanie mocy twórczej jej własnego umysłu i serca. W edukacji międzykulturowej wymagania kierowane są od jednostek do instytucji, a nie na odwrót. Dotyczą uznania i godności związanej z prawem do decydowania o sobie, wyznaczania sobie własnej roli społecznej oraz akceptacji przyjętych zasad moralnych. Uznanie natomiast nadaje działaniu sens, a efektem tego jest „nowy indywidualizm” (Nikitorowicz, 2004, s. 15).

Cele edukacji międzykulturowej, jak podaje Grzybowski (2008, s. 63), koncentrują się na znajdujących się w sytuacji pogranicza jednostkach i grupach zróżnicowanych wszelkimi możliwymi kryteriami. Dotyczą stosunku ludzi wobec Innych / Obcych, począwszy od reprezentantów podkultur we własnej społeczności po społeczeństwa odległe. Cele te wywodzą się z ogólnego zadania edukacji międzykulturowej i dotyczą następujących spraw:

- sfera świadomości: równouprawnienie wszystkich kultur; obiektywna równorzędność; własna tożsamość, odrębność, niezależność; własne korzenie kulturowe, obyczaje, tradycje; więź rodzinna, grupowa, etniczna, lokalna, kulturowa, regionalna, narodowa, globalna; ekologizm,
- sfera umiejętności: dostrzeganie i rozumienie odmienności kulturowych oraz własnej godności w kontaktach z Innymi / Obcymi; postrzeganie inności jako budującej i ciekawej, a nie wrogiej i zagrażającej; zauważenie i rozumienie Innych / Obcych jako nieuniknionych sąsiadów; wewnętrzne bogacenie się poprzez znoszenie barier i granic; świadome wychodzenie na pogranicza i styki kulturowe w ramach komunikacji międzykulturowej; rozpoznawanie przejawów nierówności, dyskryminacji, marginalizacji, rasizmu, stereotypów i uprzedzeń w stosunku do Innych / Obcych; poszukiwanie porozumienia za pomocą interakcji, dialogu, negocjacji; wzmacnianie stosunków między różnymi społecznościami; uruchamianie

mechanizmów pomocnych w rozwiązywaniu problemów wynikających ze zróżnicowania; pokojowe współżycie mimo różnic;

- sfera postaw: postrzeganie społeczeństwa jako kompleksu współistniejących i krzyżujących się grup oraz jednostek wychodzących na granice swojej odrębności; budzenie tolerancji w reakcjach na różnicę oraz poszanowanie jej pod każdym względem; budzenie wrażliwości na inne kultury; wyzbywanie się poczucia wyższości kulturowej, uprzedzeń, stereotypów, tendencji do ksenofilii; przeciwdziałanie wszelkim formom dyskryminacji w odniesieniu do Innych / Obcych; otwartość wobec świata i szeroko rozumiana empatia; zaangażowanie na rzecz pokoju i równości.

Tak liczne cele edukacji międzykulturowej wynikają z potrzeby społeczeństwa ukierunkowanego na dobro, piękno i sprawiedliwość, w której bierze się pod uwagę interesy wszystkich ludzi (Nikitorowicz, 2004, s. 64–65).

Kompetencje nauczycieli z zakresu edukacji międzykulturowej

XXI wiek stawia przed nauczycielem nowe wyzwania. Wymagania te dotyczą między innymi kompetencji międzykulturowych. Pojęcie to w odniesieniu do umiejętności zachowania się w środowisku międzykulturowym zastępowane jest pojęciem kompetencji transkulturowej, interkulturowej, międzykulturowej kompetencji komunikacyjnej czy wrażliwości międzykulturowej (Białek, 2009, s. 21). Wspólne elementy łączące te określenia to umiejętność komunikacji, adekwatność interakcji, otwartość, motywacja, wiedza o kulturze (Dobrowolska, 2015, s. 61). Jednak zdaniem Nikitorowicza (2009, s. 508) kompetencja międzykulturowa to „zdolność do przyjęcia postawy relatywizmu kulturowego w kontaktach z przedstawicielami innych kultur. Towarzyszy jej umiejętność praktycznego zastosowania zdobytej wiedzy na temat odmienności kulturowej”.

Odnosząc tę definicję do przygotowania nauczycieli, można by przyjąć, że zdecydowana większość z nich ma kompetencje kulturowe wywodzące się z procesu socjalizacji i posiadanego wykształcenia. Wiązą się one przede wszystkim ze sferą kultury rodzimej, lokalnej, regionalnej, narodowej. Natomiast kompetencje międzykulturowe bazują na znajomości innych kultur, psychologicznych i kulturowych uwarunkowaniach interakcji między przedstawicielami różnych narodów i grup etnicznych, jak również na postawach wobec Obcych (Dobrowolska, 2015, s. 63–64). W obrębie kompetencji międzykulturowych szczególnie ważne są kompetencje komunikacyjne określane jako „zgodność i spójność komunikacyjna, adaptatywność wobec odmienności, zdolność do integracji

społecznej, kompetencja językowa, wiedza o komunikujących się ze sobą kulturach” (Nikitorowicz, 2009 s. 510). Wynikające z tej kompetencji właściwości nauczyciela powinny ujawniać się w tolerancji, elastyczności poznawczej i zachowania, tożsamości kulturowej, zaangażowaniu, cierpliwości, empatii, umiejętnościach interpersonalnej, otwartości na nowe doświadczenia i na innych ludzi, szacunku i poczuciu humoru (Nikitorowicz, 2009, s. 511). Nie bez znaczenia jest w tym wypadku również świadomość interkulturowa i efektywne posługiwanie się językiem (Białek, 2009, s. 23).

Aktualne badania potwierdzają znaczenie międzykulturowych kompetencji komunikacyjnych. Mobilność kultur, wzrost interakcji kulturowych, deterytorializacja i multiplikacja przestrzeni wiążą się z potrzebą nowego rozumienia kompetencji komunikacyjnych (Jaskuła, Korporowicz, 2013, s. 126). Ze względu na znaczenie informacji, szybkości jej obiegu i możliwości przekraczania dotychczasowych przestrzeni i granic kulturowych (transgresji) mówi się o międzykulturowych kompetencjach informacyjno-kulturowych. Międzykulturowe relacje wymagają od nauczyciela kreatywnych postaw w zmierzaniu się z odmiennością, interpretacją kodów kulturowych i zmianą dotychczasowych wzorów i norm w odbieraniu rzeczywistości. Dlatego konieczne jest, aby edukacja międzykulturowa w większym stopniu koncentrowała się na kontaktach międzykulturowych o charakterze krytycznym i dialogicznym niż na tradycyjnej, realnej przestrzeni (Jaskuła, Korporowicz, 2013, s. 127).

Kształcenie nauczycieli w kierunku przygotowywania kompetencji międzykulturowych u uczniów wymaga odpowiedniej wiedzy, jak i adekwatnych zachowań nauczycieli. Określa się to kompetencją profesjonalną, nazywaną przez Henrykę Kwiatkowską (2008, s. 184) „inteligentnym zachowaniem, polegającym na tym, że w nowej sytuacji nauczyciel niejako *w biegu* tworzy nową regułę działania (wiedzę) na podstawie posiadanej wiedzy, tworzy także nową zasadę (umiejętności), która umożliwi mu działanie”. Sprzyja to tworzeniu się tak zwanej racjonalności emancypacyjnej, która pozwala na interpretację, refleksję i empatię. W odniesieniu do kompetencji międzykulturowych stanowi to podstawę projektowania pracy pedagogicznej (2008, s. 185).

W edukacji międzykulturowej ważną rolę odgrywają również kompetencje językowe (pogłębiona świadomość językowa, umiejętność nauczania języka), wiedza o innych kulturach, otwarcie na ludzi innych kultur, odpowiednie postawy i zachowania powstałe na skutek zapoznania się z różnicami kulturowymi pomiędzy uczniami (Parfieniuk, 2001, s. 287).

Reasumując, w odniesieniu do nauczycieli pojęcie kompetencji międzykulturowej może być rozumiane jako:

- praca z uczniem reprezentującym inne kręgi kulturowe i skuteczna z nim interakcja wraz z wykorzystaniem międzykulturowych kontekstów w kształtowaniu postaw wrażliwości i tolerancji międzykulturowej uczniów,
- działania nauczycieli prowadzące do poszerzania spektrum własnych działań dydaktycznych i wychowawczych w ramach edukacji międzykulturowej,
- rozwój zawodowy i aktywność nauczycieli w zakresie poszerzania wiedzy merytorycznej w realizowaniu treści międzykulturowych, uczestnictwo w formach doskonalenia zawodowego,
- przygotowanie zawodowe nauczycieli do pracy w warunkach wielokulturowości (wyposażenie nauczycieli w niezbędną wiedzę do pracy z „Innymi” poprzez kształcenie akademickie) (Dobrowolska, 2015, s. 63–64).

Edukacja międzykulturowa w praktyce pedagogicznej

W literaturze wiele uwagi poświęcono problematyce kompetencji nauczyciela pracującego z uczniem kulturowo „obcym”, realizującym program szkolny w ramach międzykulturowości, a także nauczaniu dwujęzycznemu (Dobrowolska, 2015, s. 64). Alina Szczurek-Boruta (2013b, s. 155) badała zależność między działaniem nauczycieli a kształtowaniem kompetencji międzykulturowej uczniów w kontekście nauczania dwujęzycznego. Za podstawę teoretyczną posłużył jej model interkulturowej kompetencji komunikacyjnej Michaela Byrama oraz cykliczny model kształcenia międzykulturowego Patricka R. Morana (Szczurek-Boruta, 2013b, s. 155). Badaczka ta doszła do wniosku, że kompetencji niezbędnych do komunikacji międzykulturowej nabywa się przez edukację międzykulturową, która znacznie poszerza wiedzę jednostki i zmienia jej postawy. Nauczanie dwujęzyczne zaś generuje stały wzór osobowościowy oraz kulturowe doświadczenie poprzez komunikację z przedstawicielami innych kultur, co w naturalny sposób rozwija kompetencje międzykulturowe. Badania prowadzone przez autorkę potwierdzają zaangażowanie nauczycieli w kształcenie dwujęzyczne uczniów, ale również w rozbudzanie w nich empatii czy otwartości na inne kultury. Ich świadomość wpływu na światopogląd uczniów oraz osiąganie zamierzonych efektów dowodzą posiadania przez nich kompetencji międzykulturowych. Anna Szczepaniak-Kozak także badała kompetencje międzykulturowe nauczycieli. Wnioski z badań były odmienne niż u Szczurek-Boruty, gdyż wynika z nich,

że część nauczycieli nie rozumie istoty kompetencji międzykulturowych, a tym samym nie rozwija ich u uczniów (za: Szczurek-Boruta, 2013b, s. 163). Okazuje się więc, że – jak można było przypuszczać – nauczyciele różnią się między sobą oceną posiadanych przez nich kompetencji międzykulturowych.

Z badań przeprowadzonych przez Barbarę Dobrowolską (2011, s. 431) z udziałem nauczycieli pracujących z uczniami czecheńskimi w województwie lubelskim wynika, że najważniejsze kompetencje to empatia, kompetencje komunikacyjne, postawy tolerancji oraz przygotowanie merytoryczne. Największą trudność, zdaniem nauczycieli, stanowią bariery językowe. Dalsza część badań ujawniła, że nauczyciele deklarujący posiadanie odpowiednich kompetencji międzykulturowych nie zawsze je mieli. Wspomniana bariera językowa jest przyczyną zaburzeń w komunikacji i dialogu międzykulturowym. Między nauczycielami a uczniami nie może przez to zajść pełna wymiana kulturowa i przekraczanie barier myślowych. Czyni to w szkole z edukacji międzykulturowej formalność administracyjną i pozwala jedynie spełnić programowy obowiązek (Dobrowolska, 2011, s. 432).

Zdaniem Nikitorowicza (2009, s. 508) pojęcie komunikacji międzykulturowej mieści się w strukturze kompetencji kulturowej. Komunikacja międzykulturowa to „akt rozumienia i bycia rozumianym przez osoby z innych kultur, umiejętność porozumiewania się, interakcji ludzi z różnych kultur”. Należy więc przyjąć, że kompetencja międzykulturowa obejmuje kompetencję kulturową i komunikację międzykulturową. „Kreując ideę wielokulturowości zapewniającą równe szanse różnym kulturom, podejmujemy działania praktyczne” (2010, s. 185). Ważne jest zatem wyposażenie nauczyciela w umiejętność prowadzenia zajęć ze szczególnym uwzględnieniem pozytywnych interakcji międzyludzkich. Celem zajęć kulturowych jest zwiększenie wiedzy o danej kulturze, o różnicach kulturowych, modelowanie określonych zachowań oraz wypracowywanie odpowiednich modeli komunikacji międzykulturowej (Brislin, Yoshida, 1994, s. 78). W polskich szkołach zajęcia dotyczące komunikacji międzykulturowej realizowane są przy pomocy różnych programów edukacyjnych i projektów mających na celu popularyzowanie wiedzy o innych kulturach już wśród dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Często przez edukację językową i wzajemne kontakty uczniów z różnych krajów przy pomocy współczesnych środków technicznych, na przykład internetu (zob. Szplit, Zbróg, 2012, s. 40–45). Dzieci bowiem mniej boją się poznawać to, co nowe, mają silną tendencję do zadawania pytań dotyczących tematów, których dorośli często nawet nie zwerbalizują. Dzieci łatwiej także zaakceptują zauważone różnice między kulturami, a poprzez kontakt z innymi nacjami w naturalny sposób nauczą się akceptowania ludzi, którzy nie są do nich

podobni (Pusch, 2009, s. 81). Równie ważne jest promowanie edukacji regionalnej, w tym na przykład świadomości zróżnicowania kulturowego Polski, promowanie kultur mniejszości narodowych, specyficznych tradycji, języka i tym podobnych.

Zakończenie

Lata 90. XX wieku zapoczątkowały okres wzmożonej migracji grup etnicznych i narodowych, które znacznie nasiliły się w ostatnich latach w związku z toczącymi się na świecie wojnami. Sytuacja ta stworzyła nową jakość relacji społecznych w Polsce oraz wpłynęła na postawy Polaków w stosunku do „Obcych”. Wiele wskazuje na to, że Polacy jako naród nie są wolni od stereotypów i uprzedzeń wobec ludzi odmiennych narodowości, innego wyznania czy koloru skóry. Informacje medialne nieustannie pokazują wypadki pobicia, znieważenia czy dręczenia tych Innych, Obcych. Aby nie dochodziło do tego typu sytuacji, należy już w okresie przedszkolnym powoli oswajać dzieci ze zróżnicowaniem kulturowym. Stanie się ono wówczas dla dziecka łatwiejszą do zaakceptowania normalnością (Kamińska, 2007, s. 30). W procesie tym jednak niezbędnymi są wykształceni i oddani idei nauczyciele. Edukacja powinna w związku z tym stać się obszarem działań na rzecz tolerancji, integracji i niwelowania stereotypów kulturowych, zwłaszcza w obliczu narastających w Europie nacjonalizmów, dyskryminacji i wykluczenia z powodu odmiennej narodowości. Wartości te powinny stanowić cel współczesnej edukacji, kierując ją na zjawisko społeczne, jakim jest wielokulturowość i jej akceptacja. Szkoła, stanowiąca element systemu edukacji, musi kreować własną kulturę wewnętrzną, w której międzykulturowość to nie tylko formalna realizacja odpowiednich treści programowych, lecz przekonania, obyczaje i idee stanowiące fundament wychowania do kulturowego pluralizmu (Dobrowolska, 2011, s. 431). Postawy nauczycieli wobec zagadnień wielokulturowości i wychowania dla szeroko rozumianego dialogu międzykulturowego i integracji mają duże znaczenia w funkcjonowaniu szkoły XXI wieku. Kluczowym problemem może stać się jednak przygotowanie merytoryczne pedagogów w tym zakresie, jak również wypracowanie przez placówki oświatowe zasad, wzorów i strategii organizacyjnych, w których wielokulturowość stanowiłaby nie wymuszony obowiązek, lecz warunek do szeroko pojmowanego społeczno-kulturowego dialogu (Nikitorowicz, 2013, s. 20). Najważniejsze jest to, aby międzykulturowość, będąca kategorią kultury i edukacji, stała się centralną ideą i wartością życia społecznego.

Literatura przedmiotu

- Białek, M. (2009). *Kształcenie międzykulturowe w edukacji językowej*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza „Atut”.
- Brislin, R. W., Yoshida, T. (1994). *Intercultural communication training: An introduction*. Sage: Thousand Oaks.
- Camilleri, C. (1985). *Anthropologie culturelle et education*. Paris: Lausanne.
- Dobrowolska, B. (2011). Nauczyciele wobec różnorodności kulturowej. Założenia epistemologiczne i praktyka edukacyjna. W: A. Cudowska (red.), *Kierunki rozwoju edukacji w zmieniającej się przestrzeni społecznej* (s. 426–434). Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Dobrowolska, B. (2015). *Postawy nauczycieli wobec edukacji międzykulturowej a kultura szkoły*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Grzybowski, P. (2008). *Edukacja międzykulturowa – przewodnik. Pojęcia – literatura – adresy*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Jasikowska, K., Pająk-Ważna, E., Klarenbach, M. (2015). *Edukacja globalna w Małopolsce*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Jaskóła, S., Korporowicz L. (2013). Międzykulturowa kompetencja komunikacyjna jako transgresja. W: J. Nikitorowicz, A. Sadowski, M. Sobeci (red.), *Pogranicze. Studia społeczne*, t. 21: *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kamińska, K. (2007). *Nauczyciel wychowania przedszkolnego wobec wielokulturowości*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kwiatkowska, H. (2008). *Pedeutologia*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Lewowicki, T. (2013). Edukacja wobec odwiecznych i współczesnych problemów świata – konteksty i wyzwania edukacji międzykulturowej. *Edukacja Międzykulturowa*, 2, s. 19–38.
- Błęszyńska, M., Rodziewicz, A. (2002). Problematyka religii i systemów wierzeń w edukacji międzykulturowej. W: T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon-Lech (red.), *Kwestie wyznaniowe w społecznościach wielokulturowych* (s. 15–37). Cieszyn: Wydawnictwo Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburgskiego Wyznania.
- Melosik, Z. (2007). *Teoria i praktyka edukacji wielokulturowej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Nikitorowicz, J. (2004). Dialog kultur w społeczeństwie wielokulturowym i w działaniach edukacji międzykulturowej w kontekście integracji. W: A. Paszko (red.), *Edukacja międzykulturowa w Polsce na przełomie XX i XXI wieku* (s. 13–32). Kraków: Drukarnia Towarzystwa Słowaków w Polsce.
- Nikitorowicz, J. (2009). *Edukacja regionalna i międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Nikitorowicz, J. (2010). Potrzeby edukacyjne w realiach społeczeństwa wielokulturowego. W: J. Surzykiewicz, M. Kulesza (red.), *Ciągłość i zmiana w edukacji szkolnej* (s. 179–191). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Nikitorowicz, J. (2013). Międzykulturowość jako kategoria kultury i edukacji. W: T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska (red.), *Kultura w edukacji międzykulturowej – konteksty teoretyczne i społeczno-polityczne* (s. 11–25). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Parfieniuk, I. (2001). Przygotowanie nauczyciela do pracy w środowisku zróżnicowanym. W: Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), *Oświata etniczna w Europie Środkowej* (s. 285–293). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Pusch, M. D. (2009). *The interculturally competent global leader*. In: D. A. Deardorff (Ed.), *Intercultural competence* (s. 66–84). London, California: SAGE Publications.
- Szczepański, J. (1970). *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szczurek-Boruta, A. (2013a). *Doświadczenia społeczne w przygotowaniu przyszłych nauczycieli do pracy w warunkach wielokulturowości*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Szczurek-Boruta, A. (2013b). Nauczyciele i kształtowanie kompetencji międzykulturowej uczniów. W: J. Nikitorowicz, A. Sadowski, M. Sobecki (red.), *Pogranicze. Studia społeczne*, t. 21: *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej* (s. 155–170). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Szplit, A., Zbróg, Z. (2012). Projekty edukacyjne jako sposób realizacji edukacji wielokulturowej dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. *Problemy Wczesnej Edukacji*, 3 (18), s. 36–48.
- Żegnałek, K. (2011). Tolerancja jako wartość w społeczeństwie wielokulturowym. W: A. Cudowska (red.), *Kierunki rozwoju edukacji w zmieniającej się przestrzeni społecznej* (s. 585–594). Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.